

הבאלאדות „ציד ההגמון“ ו„שני הקברים“ לשאל טשרניחובסקי

מאת שלמה אידלברג

בשירתו של שאל טשרניחובסקי תופס מקום נכבד הערכת המוסר המתגלם באישיות היסטורית. ידידות ואחוזה כנה מצאו תמיד ביטוי עשיר בשירתו, מעריך הוא מאוד את המנהיג הגוהג את צאן מרעיתו באמונה ובמסירות. בשתי הבאלאדות מופיעה אישיותו של ר' מאיר מרוטנברג (המהר"ם), שהיה מגדולי יהדות אשכנז וממנהיגיה במחצית המאה הי"ג. היתה זאת תקופה של מצוקה ולחץ. נוסף על כל מיני נגישות העיק על היהדות בזמן ההוא עול מסים ללא נשוא. המהר"ם ואחרים מבני עדתו החליטו לעזוב את גלות אשכנז ולעלות לארץ ישראל. המלך רודולף ההאבסבורגי ציווה לתפוס את הרבי ולהטילו לבית האסורים במזימה לכפות על היהודים פדיון שבויים בסכום עצום. המהר"ם התנגד למעשה סחיטה זו והתנגד בכל תוקף שיפדו אותו בסכום מוגזם¹). הבאלאדה „ציד ההגמון“ מתארת את הצייד שערכו שליחי המלך על הרב ומלחיו. בתחילת הבאלאדה מתואר הגוף הנהדר של הרי איטליה, שדרכם רצו להגיע לנמל בים התיכון, ולעלות באניה המפליגה לארץ ישראל. על דקע יופי הטבע מתאר המשורר את האכזריות של ההגמון, שבמקום לצוד חיות ועופות הוא ערך ציד אנשים (אולי רמו לציד האנשים שערכו הנאצים על יהודי הארצות שכבשו):

— אבל אבל צידי אציל
 יפה ידעת ; אמנס
 אינו יעל או צבי, כי אם
 צבי ישראל — מהר"ם.

בבאלאדה „שני הקברים“ מסופר על גורלו המר של הרב שנפל בידי הציידים. שבע שנים ישב בבית הסהר על-יפי פקודת המלך. הרב הצדיק חס על ממונם של ישראל ולא נתן שיפודתו בדמים מרובים ומת בבית הכלא. בהרגשת צער מספר המשורר על גורל המהר"ם :

יפה יודע רודולף מיהוא „מאור הגולה“,
 והיה אתו בחושך או בכסף יסולא.
 וכבר שבע־עשרה¹ פעם חזר סתו וזעמו ;
 חובב הרב החופש, — וחס על ממון עמו
 עד שגאלו הסות באמצע חודש זיו
 עת הכבלים הכריזו על מנגינות אביב.

י"ג שנה היתה מוסלת גופתו של המהר"ם בבית הסוהר עד שפדה את גופתו היהודי העשיר ר' אלכסנדר וימפן מורמייה, בתנאי שכאשר ימות יקברו אותו על יד קבר המהר"ם. לבו של המשורר מתפעם מכך ורואה במעשה ר' אלכסנדר הוד וכבוד ישראל. המשורר כאלו חזר בו מדברי הביקורת על המסורת שהביע בכמה משירי נעוריו :

אם יש, עוד יש, בקרבנו כשנים, כמותם,
 לא פסו מעמנו שאר־רוח ולביתם,
 עד שעולים בגזע בדי אוננו ועלים,
 עוד יש ברכה בכרם, עוד יעש הילולים.

במאמרים קודמים על טרניחובסקי הערתי על מקורות שונים שסיפקו לו מוטיבים ליצירתו, ועל השפעה שהשפיעו על יצירת המשורר.

גם לבאלאדות אלה נמצא מקור. הסיפור על ישיבתו של המהר"ם בבית הסוהר ועל ר' אלכסנדר שקיים מצות פדיון שבויים מסופר בספר מעשה־גוסים לר' יונפא שמש שחי בוירמייה במאה מ"ד. ר' יונפא מספר שראה במו עיניו בבית הקברות שבוירמייה את שתי המצבות של המהר"ם ושל ר' אלכסנדר. והוא מספר שרשם את המעשה שקרה למהר"ם מפי השמועה. ומן הראוי להביא כאן את נוסח הסיפור² ולראות את הקשר בינו ובין שתי הבאלאדות. איש אלוהים היה, ושמו מורינו הרב רבינו מאיר ב"ר ברוך. הוא היה תלמיד חכם גדול, שרק מעטים כמותו. והוא חיבר את הספר תשובות מהר"ם ועוד ספרים. הוא היה צדיק גדול וחסיד ורצה לעלות לארץ ישראל. ומומר אחד הלשין על כך לפני מלך רומני. ויעץ למלך שישגיחו שבעת המהר"ם יעבור את המדינה בדרכו (לארץ ישראל) שיעלילו עליו עלילה ויאסרו אותו. היהודים בודאי לא יתנו שישב [בבית הסוהר] ויפדו אותו בסכום שתדרוש מהם. כי מעת שנפטר משה רבינו לא היה ליהודים אדם חשוב, צדיק וחסיד כמותו. ובכן האמין המלך למומר ופקד על אורחיו שבעת שיעבור המהר"ם שיתפסו אותו ויביאו אותו לפניו. והם ארכו לו עד שנפל לידיהם, והביאו אותו לפני מלך רומני. המלך הטילו לבית הסוהר, ועשה לו כבוד והרשה להכניס כל ספריו לבית הסוהר כדי שיעסוק בתורה אימתי שרק ירצה. ונדע המהר"ם שאסרו אותו כדי לקבל עבור פדיונו סכום כסף גדול. וזה היה כמה אלפים [גולדים].

החסיד המהר"ם כתב אל כל המדינות והקהילות, וגזר בחרם שלא יתנו עבור פדיונו יותר מחמש מאות גולדים, כי אין לפדות שבוי בסכום העולה על שויו. ולמה העריך [המהר"ם] את עצמו בחמש מאות גולדים לא ידוע לנו, אבל המלך לא הסכים לכך. ובכן הוא נפטר בבית האסורים. אתר מותו רצו הגויים להיכנס אל בית הסוהר ולהוציא משם את הצדיק ולקבורו, כי

כך ציווה המלך. ברם בהתקרב אחד מהם אל בית האסורים ורצה להכניס את המפתח [בדלת] בית הסוהר הוא נפל ומת. ובכן לא ציווה המלך יותר לעשות הדבר כי פחד שגויים רבים ימותו בעת שינסו לפתוח את בית הסוהר. והרב היה כלוא בחייו שבע שנים. ואחרי מותו נשארה שם גופתו עוד ארבע-עשרה שנה. ועל גופתו היו בגדיו . . .

ובק"ק וירמיישא היה איש צדיק ושמו ר' אלכסנדר ב"ר שלמה ולא היה לו זרע שירש את ממונו ולא בן שיאמר אחריו קדיש. ורצה לעשות המצווה ולפדות את גופת המהר"ם מידי המלך . . . וחשב שמהי היה דבר שהגויים לא יכלו לנגוע באדם הגדול הנה, שאת תורתו ומעשיו הטובים אין לתאר. ברם אם יהודי יבוא לכבודו, שיעשה מעשיו לשם שמים לא יאונה לו רע. והוא בא ופדה מידי המלך את גופת הצדיק מהר"ם. המלך לקח את הכסף ונתן רשות לאלכסנדר שיוציא [את הגופה] מבית הכלא ולהביאה לקבר ישראל לכל מקום שיבחר.

ובכשיקבל אלכסנדר את מפתחות הכלא, הוזמין עגלה חדשה וארון חדש ושק חדש. והביא עמו מחארמיישא את תכריכיו וגם משרתים היו אתו. והוא טיהר את עצמו ולבש תכריכים מתחת לבגדיו, כי חשש שמא גם הוא לא יזכה לנגוע בעצמות הצדיק, וימות בעת שינסה לפתוח את בית הסוהר. אחרי שטיהר עצמו הלך בלב שלם לבית הכלא כדי לפותחו. בנישתו אל בית הסוהר נתאספו גוים רבים, כי חשבו לראות את אלכסנדר נופל ומת. אבל הם ראו נס גדול. אלכסנדר פתח ונכנס אל בית הכלא והוציא את עצמות המהר"ם ושמן בשק החדש. הוא הכניס את השק בארון ושם אותו על העגלה. אחר כך נכנס והוציא את ספריו ואת העמוד והטעינים על העגלה. ואחרי ששם הכל על העגלה נסע לק"ק וירמיישא שם הביא את עצמות החסיד המהר"ם לקבורה וגם הקים על הקבר מצבה ועליה ציווה לחקוק את התאריך בו נתפס המהר"ם ואת יום פטירתו וגם הוזמן בו נפדה והובא לקבורה. ולא עברה שנה מיום הקבורה [של מהר"ם] ונפטר גם ר' אלכסנדר. ולפני מותו ציווה [אלכסנדר] שיכרו לו קבר על יד קברו של האדם הגדול מהר"ם זצ"ל. וכך עשו וקברו אותו בכבוד רב על-יד הצדיק ועל מצבתו חקקו כל המעשה . . . ועל מצבת אלכסנדר כתוב המעשה שעשה, איך שפדה את גופת הצדיק והביאה לקבר ישראל . . . וכן חקוקה השנה בו נפטר, והיום שמת חל בו יום הכיפורים, ואלכסנדר חי [אחרי קבורת המהר"ם] רק שבעה חדשים וששה ימים. כל המעשה [שנזכר לעיל] שמעתי מהגאון הגדול מהור"ד אלי בעל שם וחוץ מתושבי המקום באים לק"ק וירמיישא הרבה אורחים לבקר את קבר המהר"ם ואת קברו של החסיד אלכסנדר.

המשורר שאול משרניחובסקי התרשם עמוקות מגורלו הטראגי של המהר"ם, (ואולי גם ביקר על קברו בוירמיישא בעת שחי באשכנז) והצליח להנציח בשתי הבאלאדות מאורע היסטורי שהתירד בזמנו את קהילות אשכנז.



(1) מעשים רעים כאלה ששליטים עשו ליהודים שחסו בצלם לא היו יחידים במינום בחידושי הרמב"ן (לרי' משה בן ר' נחמן) ח"א (ירושלים תרפ"ח) מסכת ברכות עמ' צ"ז מסופר: "ונשאל הרב ז"ל על אדם גדול שברורו שתפסו [ה]שלטון ומת בתפיסה ולא נתנו לקבורה והיה מעכו בתפיסה כדי לגבות עליו ממון הרבה יותר ממה שהיד משגת וכו'".

(2) בסעות נכתב 17 שנה צ"ל שבע שנים.

(3) תורגם מאידיש-גרמנית של המאה הי"ז.

(4) תוכן קצר של הסיפור נמצא בספרי ר' שלמה לוריא (המהרש"ל) ים של שלמה גיטין, המגרש סי' ס"ו, וביבמות, התולץ, סי' י"ח. והשווה את גוסטו הסיפור הנוכח אצל החיד"א, שם הגדולים, ערך מ'.